

PRAVO IN REVOLUCIJA

Ta spis je otvoritveno predavanje univ.prof.dr. LEONIDA PITAMICA pričetkom juridične fakultete vseučilišča v Ljubljani

Pozitivno pravo in revolucija sta pojma, ki logično drug drugega izključujeta. Ne moremo pojmovati revolucije pod vidikom pozitivnega prava ne pod vidikom revolucije. Pravo je obseg pravil, ki so na poseben način garantirana. Ta obseg imenujem tudi pravni red. Revolucija pa pomeni, da se ta pravni red prekucne. Revolucija je torej zanikanje onega pravnega reda, proti kateremu je naperjena. Ona pa ne zanikuje vsakega pravnega reda, ker hoče postaviti nov pravni red na mesto izpodbijanega. Ideja revolucije je potemtakem le **relativno** negativna, ona je obenem **pozitivna** in **reformatorična**. Kontradiktoričen pojem napram pravu sploh ni revolucija, temveč anarhija. Anarhizem negira pravo sploh, on hoče, vsaj v svojem pravem pomenu, ustvariti človeško družbo, ki živi brez pravnih pravil, torej brez pravil, ki so v zvezi s prisilno izvršbo. On hoče družbo, ki živi v popolni svobodi. Nočem tu kritizirati anarhizma, opozarjati pa moram, da ni samo pojem **države**, temveč tudi pojem **družbe brez pravil nemogoč**. Družbo imenujem skupino ljudi, ki se za gotov smoter združi; združitev je bistvo družbe. Isti ljudje lahko popolnoma isto mislijo, čutijo, delajo, vendar ne tvorijo še družbe. Družba nastane šele takrat, kadar ugotovimo nekaj naddividualnega, nekaj kar je nad mišljenjem, nad smotrom posameznikov, najsi bo tudi ta smoter enak, kadar ugotovimo nekaj, kar združi, kar veže vse, čemur so vsi podvrženi; to pa more biti le pravilo ali norma. Ne zadene jedra tega problema, kdor vidi bistvo družbe v enakosti smotrov, kakor mnogi mislijo. Smoter ne more biti pri vseh le enak, on mora biti skupen. Vladati

mora ne le istovetnost smotra, marveč tudi skupnost smotra. Smoter mora biti za vse obvezen; ako pa postane **obvezen**, se spremeni v **pravilo**. Družbe si ne moremo drugače misliti, kakor pod kategorijo norme. S tem ni rečeno, da mora družba imeti kako fiksirano ali celo napisano normo, tudi ni rečeno, da morajo osebe, kojih skupino smatramo za družbo, imeti zavest, da živijo pod kako normo. Rečeno je le, da je za nas miselni predpogoj, miselna kategorija, da smatramo družbo kot skupino ljudi, ki je vezana po pravilih in ki ima neko organizacijo, naj si bo ta še tako splošna ali primitivna. Pojem družbe je **normativen** problem. Nočem se spuščati v podrobna raziskovanja tega dosedaj prepovršno raziskovanega problema družbe, poudarjati hočem le, da se popolna svoboda, to je taka, ki ne pozna nobenih vezi, nobenih norm, tudi z družbo ne da strinjati. Taka svoboda ne more poznati ne države ne družbe in tudi ne morale; ona nazadnje tudi pravil normalnega, torej logičnega, mišljenja ne more pripoznati absolutno veljavnim. Svoboda brez meje mora uničiti človeško družbo in človeka samega. **Družba in človek morata živeti le v omejeni svobodi. Kako se te meje določijo, pa je ves problem logike, morale in je tudi problem države.**

Vse to sem omenil zaradi tega, ker je važno, da vemo proti kakemu sistemu pravil, proti kakemu redu je revolucija naperjena. Revolucija, bistveno nepojmljiva po onem sistemu, proti kateremu je naperjena, je mogoče po drugem sistemu upravičena ali celo nujno ukazana. Tako je n.pr. včasih revolucija pozitivnega pravnega reda po narodnostih, verskih ali gospodarskih pravilih uničena. Razrušenje n.pr. avstrijskega pravnega sistema je bilo po principu samoodločbe narodov upravičeno. Za znanstveno razumevanje, to je logično klasificiranje ali pojmovanje vsake revolucije moramo vselej ugotavljati ono normo, pod katero se da revolucija opravičiti, pod katere okriljem se dajo spremembe v družbi se pojmovati. Celó pri najradikalnejšem anarhizmu, ki s ga moremo pravzaprav le teoretično misliti, se da ugotoviti norma, po kateri se opravičuje revolucija: **Pravilo, živeti brez pravil.**

Pojmu revolucije je bistveno, da leži opravičba preureditve ali prevrata v drugem sistemu, nego je oni, ki se odpravi; kajti ako leži opravičba v tem sistemu samem, potem sprememba ni več revolucija, nego evolucija. Isto, kar je z ozirom na pravni red revolucija, pomeni po drugih družabnih, n.pr. narodnostnih pravilih večkrat le evolucijo, ki pa sama stremljeva za tem, sezidati iz novih idej nov pravni red.

Revolucija, ki je naperjena proti pozitivnemu pravu, ne more biti pravni pojem. Vendar so skušali državni filozofi konstruirati pojem pravice do revolucije. Toda ta pravica more izvirati le iz takozvanega naravnega, nikakor pa ne iz pozitivnega prava. Sieyes, ki je igral veliko vlogo v francoski revoluciji l. 1789, je n.pr. trdil, da ima narod vedno pravico do revolucije. Zanimivo je, da je zahteval Sieyès isto pravico za narod, za ljudstvo, ki se je par stoletij prej zahtevala za absolutnega monarha, namreč: *Solutio legibus*, neodvisnost od zakonov. Zakoni, *leges*, pa so edini element, v katerem se more gibati jurist. Brez njih se neha vsa njegova znanost, kajti s svojimi sredstvi ne more pojmovati nekaj izvenzakonitega kot vrednoto. Hvala Bogu nismo samo juristi, tako da revolucijo lahko pojmuje pod drugim, seveda nejurističnim vidikom. Povsem nekaj skoraj banalnega, ako pravim, da je revolucija proti državneju pravnemu sistemu v razvoju človeštva, pod vidikom etičnih idej, včasih potrebna. Pravni sistem je ali že od začetka nepravilčen ali pa to postane, ker se ne prilagodi normalnim potom razvoja, tako da je potem razmah človeške družbe, ki razdre stare okove, liki blagodejna vihra po času suše in gnilobe. Ni pa tudi dvoma, da ima mnogokrat ta ostra operacija škodljive posledice. Ne mislim na velike človeške in gospodarske žrtve, brez katerih ne uspeva skoraj nobena revolucija. Mislim na pravno ureditev po razdoru, ki je, kar ravno sedaj čutimo, silno težavna. Čim bolj komplicirana je človeška družba, čim več je razvita industrija, obrt, trgovina in splošna kultura, tem bolj je potreben pravni red, ker vsi ti produkti visokega razvoja prospevajo le tam, kjer vlada pravna sigurnost. Zaradi tega so socialni reformatorji in državniki, ki so

sami povzročili in izvrševali revolucije, iskali sredstva, kako bi se vkljub revoluciji dalo preprečiti popolno porušenje pravnega reda.

Formalno je pravni red popolnoma porušen, kadar se ovrže njegov temelj, to je ustava. S tem temeljem morajo pasti vsa določila, vse norme, ki logično zavisijo od ustave, to je vsi zakoni, vse naredbe, pa tudi vse razsodbe in vsi ukrepi, tudi oni, ki so že zadobili pravno moč, ker velja njih cela juristična eksistenca le pod pogojem, da veljajo one norme, ki določajo prava ali pravno moč. Če bi se to res zgodilo, potem bi se vsa družba takoj razsula. Lastnine ne bi bilo več, dolgov in terjatev tudi ne, državni organi bi nehali biti organi, osebna sigurnost bi ne bila več ščitena, vsako pravno razmerje bi bilo razvezano, nastal bi bellum omnium contra omnes. Ves pravni sistem bi se moral vpostaviti po novi zakonodaji.

Zaradi tega se je v Franciji, kjer je sledila revolucija revoluciji, uveljavila teorija, da obdržijo navadni zakoni, vkljub temu, da je ustava padla, svojo moč še naprej, v kolikor niso izrecno ali vsaj implicite ovrženi. Francoska teorija pravi nadalje: Ustave vsebujejo navadno poleg določb, ki spadajo materialno v ustavo (to je oblika države in način vlade) še druge določbe (n.pr. o administrativnem ali kazenskem pravu), ki so samo formalno ustavne, ki pa so v skladu tudi z novim revolucionarnim režimom. Take določbe, ki niso v naravni, temveč v umetni zvezi z ustavo, ostanejo tudi vnaprej v veljavi. Izgubijo samo moč ustavnih določil in postanejo navadni zakoni, ki se dajo na isti način izpremeniti kakor drugi zakoni. Revolucija jih je le "de-konstitucionalizirala".

Ta teorija se je sicer uveljavila, vendar pa ne more prenesti stroge logične kritike; opozarjam le na to, da je pojem ustave v materialnem smislu zelo splošen in meglen; spada li n.pr. med obliko države in vlade tudi samouprava, upravno sodstvo, volilni sistem? Kot primer za zakon, ki je prestal ne samo eno temveč več revolucij, navedem francoski senatuskonzult z dne 3. maja

1854, ki ureja ustavo francoskih kolonij in katerega smatrajo še sedaj za veljavnega; vkljub temu, da so se francoske ustave med tem opetovano potom revolucij izpremenile. Razlika je le ta, da ima navedeni francoski zakon sedaj veljavo le kot navadni zakon in ne kot ustavna določba. Drug tak primer bi bil člen V. francoske ustave iz l. 1848, s katerim se je odpravila smrtna kazen za politične zločince. Francoska teorija smatra, da to načelo izvira iz načela kontinuitete države, ki baje ostane ista, tudi, kadar se njena prava oblika menja, tako da ne bi bilo treba tega načela še posebej uzakoniti; vendar je to storila francoska zakonodaja iz l. 1792 in tudi iz l. 1852. Nadalje pravi francoska teorija, da ostanejo vkljub izpremenjeni državnopravni obliki v veljavi tudi pogodbe, ki jih je država sklenila z drugimi državami pred revolucijo; isto načelo naj velja za državne dolgove in druge državne obveznosti.

Ta načela so se izkazala kot praktična, čeprav je po mojem mnenju njih naravna konstrukcija pomanjkljiva že v premisli, ki trdi, da ostane država ista tudi po revolucionarni spremembi. Že **Aristoteles** je trdil, da preneha država biti ista, kadar se vsled revolucije izpremeni njen **vladni sistem**, torej njeno bistvo, tudi ako bi obdržala svoje ime.

Samo po sebi umevna ta načela francoske teorije nikakor niso; samo po sebi je umevno nasprotno, namreč da izginejo s padcem ustave tudi vse njene logične posledice, torej vse pravo. Zato je bilo popolnoma pravilno, da je pri nas po dovršeni revoluciji, ko smo se proklamirali neodvisnim in se združili s Hrvati in Srbi v novi državi, izšla naredba Narodne vlade v Ljubljani o prehodni upravi z dne 14. novembra 1918. (Uradni list št. 111), ki pravi v členu XVII.: "Vsi danes (t.j. 14. novembra 1918) veljavni zakoni in vse danes veljavne naredbe, kolikor ne nasprotujejo tem določbam (t.j. določbam te naredbe), ostanejo do preklica ali izpremembe v veljavi". Materialno velja torej pri nas avstrijsko pravo naprej, v kolikor ni explicite ali implicate derogirano. Tudi avstrijska ustavna določila, t.j. državni temeljni zakoni iz l. 1807 veljajo še, v kolikor se dajo strinjati z našim sedanjim državno-

pravnim položajem, n.pr. določbe o državljanskih pravicah ter nekatere kazenskopravne določbe, ki se nahajajo v navedeni ustavi. Formalna veljava teh avstrijskih zakonov pa se je morala izpremeniti, ker je formalna veljava zakona in vsake druge norme vedno odvisna od načina, kako se da izpremeniti ali odpraviti, in ker je odpadla avstrijska instances za izpremembo, namreč avstrijski državni zbor in cesarjeva sankcija. Pri nas pa še ni določeno, kdo sme te zakone odpraviti. Zaradi tega je vprašanje odprto, **v kakšnem svojstvu veljajo sploh ti zakoni.** Ali imajo isto pravno moč kakor jo imajo zakoni, ki jih sklepa narodno predstavništvo in katere potrjuje regent, ali imajo le pravno moč naredb? V tem drugem slučaju se pojavi takoj nadaljnje vprašanje: Kakih naredb; ali ministrskih, ki jih sme razveljaviti le ministrstvo ali pa takih, ki jih sme razveljaviti tudi kaka druga oblast, n.pr. deželna vlada? Ne da bi to priznali, vzemimo le, da imajo sprejeti avstrijski zakoni isto moč kakor zakoni kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev (kar pa nikjer ni rečeno), potem se smejo izpremeniti le potom zakonodaje kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ta zakonodaja je označena v regentovem manifestu z dne 6. januarja 1919 (Uradni list Narodne vlade za Slovenijo št. XXXIII.) tako, da bo narodno predstavništvo "začasni vendar pa polnomočni zakonodajni činitelj v našem kraljestvu". Potem bi bilo le narodno predstavništvo upravičeno izpreminjati avstrijske zakone za naše ozemlje. Potem bi bil neveljaven ukaz ministrskega sveta z dne 25. februarja 1919., s katerim se je zakonska veljava IX. in X. poglavja srbskega kazenskega zakona razširila na vse kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem bi bile izpremenjene tudi nekatere določbe avstrijskega kazenskega zakona. Za veljavo tega zakona pa se da reči, da je prej navedeni manifest, kateri je pravni vir za kompetence narodnega predstavništva, izdan po regentu in kontrasigniran po ministrstvu; pa tudi prej navedeni ukaz je izdan v imenu istega regenta po isti vladi. Sodelovali so torej isti faktorji. Ukaz bi se torej v primeri z manifestom dal mogoče smatrati kot nekaka *lex specialis* napram *legi generali*. Seveda je proti temu tehten premislek, da je ustanovil manifest formalne kompetence, dočim

izpremen ukaz materialno pravo. S spretno uporabo splošnih načel državnega prava bi se dalo navesti še mnogo argumentov za veljavo tega ukaza, a menda ravno toliko proti. Toda vsi ti argumenti pro in contra morajo biti v pravnem smislu slabotni in nedostatni zaradi nejasnih kompetenc, še več pa zaradi tega, ker še ni določeno razmerje med starimi avstrijskimi zakoni in zakoni ter drugimi naredbami naše države. Ne vemo, kako pravno moč imajo pri nas avstrijski zakoni, zaradi tega tudi ne vemo, kdo jih sme izpreminjati. Ali pa narobe: Ker ne vemo, kdo sme avstrijske zakone spreminjati, ne poznamo njih pravne moči. Vse to bi morala rešiti bodoča ustava ali pa na podlagi te ustave izdan zakon. Navedel sem le en slučaj, v praksi jih je gotovo nebroj. Kaj pa naj storijo sodišča, ki imajo po zakonu o sodni oblasti razsojati instančnim potom o veljavnosti naredb? Sedaj, ko revolucionarno stanje še ni končano - odrešenje nam more prinesiti šele nova ustava - je vse urejeno, o vsem se da dvomiti, o veljavnosti avstrijskih in naših zakonov, naredb in drugih pravil, vsled tega tudi o ustavnih pravicah sodnika, torej tudi o njegovi pravici presojaati naredbe glede njih veljavnosti; pravzaprav tudi o njegovi pravici do razsojevanja sploh. Morda si bo sodnik še najlažje pomagal s paragrafom 7. občega državlanskega zakonika, ki mu daje pravico, kadar ga vsa juridična sredstva zapuste, soditi po splošnih pravnih pravilih, t.j. v smislu tega paragrafa po naravnem pravu. "Pravni slučaj" (Rechtsfall) bi bil v navedenem primeru konkurenca norm. Za naravno pravo pa bo smatral sodnik to, kar se mu zdi najbolj pravično in najbolj primerno, tako da bo smel upoštevati pri nas tudi naš novi državnopravni položaj. Če bomo morali še dolgo čakati na ustavo, se bo najbrže glede navedenih vprašanj razvilo potom izrekov najvišjih sodišč neko običajno pravo.

Kar se tiče internacionalnih pogodb, je po mojem mnenju edino merodajno edinole mednarodno, ali pravilneje rečeno, meddržavno pravo. Vprašanje velike aktualnosti je, ali se smatra država po revoluciji še kot ista v meddržavnem smislu ali ne. Splošno veljaven odgovor se da težko najti. Boljševiška Rusija

n.pr. se je baje postavila na stališče, da je nova država, ki nima s staro Rusijo nič opraviti in ki vsled tega tudi nima onih finančnih obveznosti, ki so vezale staro Rusijo. Če bi to veljalo splošno, potem bi se vsaka država prav lahko iznebila svojih internacionalnih dolžnosti. Uprizorila ali pa le fingirala bi revolucijo in postala bi nova, nedolžna, neobremenjena država. Pri internacionalnih pogodbah pa moramo pomisliti vsaj to, da ima tudi drugi kontrahent kaj govoriti in da je upoštevati tudi njegovo naziranje, obstoja li še ona država, s katero je kontrahiral, ali ne. O vsem tem pa ne najdemo nobenega splošnega meddržavnega pravnega pravila. V kaki meri se mora n.pr. ustava ali teritorialni obseg države izpremeniti, da govorimo že o novi državi? Veljavnost trgovskih pogodb mora gotovo biti vsaj do neke mere odvisna od teritorija, kajti oba kontrahenta sta hotela vendar urediti trgovske odnose na nekem določenem ozemju. V takih primerih se navadno operira s takozvano klavzulo "rebus sic stantibus", kar pa je zelo nevarno, ker bi bila s tem splošnim pravilom nemogoča pravna sigurnost med državami. Ako pa nastane iz ene države več držav, in ako se le-te internacionalno, torej tudi po svoječasnih kontrahentih prvotne države priznajo, kako splošno meddržavno pravno pravilo imamo za ta slučaj? Odgovor: Noben. Naloga meddržavne organizacije Društva narodov bo, da ustvari obče veljajoča pravila za takšne slučaje. Zaradi tega je bilo absolutno potrebno, da so se v tem pogledu ugotovile v mirovni pogodbi z Avstrijo iz l. 1919 pogodbene določbe. Poleg mnogoštevilnih določb te pogodbe, ki so uveljavile nove gospodarske in druge pravne odnose med novo avstrijsko republiko in drugimi novimi državami, ki so nastale na teritoriju bivše avstro-ogrske monarhije, ter med vsemi temi in drugimi državami, so v nekaterih členih mirovne pogodbe (n.pr. v členu 234.) izrecno našteje one pogodbe, sklenjene s staro Avstrijo, ki bodo veljale vnaprej tudi za novo Avstrijo; ne bodo pa veljale - to se da sklepati a contrario - za druge na teritoriju bivše Avstrije nastale nove države. Glede teh držav se pepušča sklepanje potrebnih internacionalnih pogodb bodočnosti, za kar pa so nekatere smernice že določene v mirovni pogodbi. V tej pogodbi je

tudi natančno določena obremenitev omenjenih držav z dolgovi stare Avstrije. Iz teh določb mirovne pogodbe se da abstrahirati načelo, da splošno ne veljajo za nove države, ki so nastale iz stare Avstrije, s to državo poprej sklenjene pogodbe in da so se morale vsled revolucije in razpada stare Avstrije uveljaviti za bivše njene dele nova pogodbeni načela glede internacionalnih obveznosti in pravic.

Iz vsega tega vidimo, da je revolucija s pretežno ali vsaj z delno vzpostavitevijo prej veljavnega pravnega reda eksperiment, čigar posledice se ne dajo vedno preračunati. Vkljub vsem kveltam ostane mnogokrat nesigurno, kateri zakoni, katere internacionalne pogodbe in v kakem obsegu naj še veljajo, po kaki instanci se prejšnji predpisi odpravijo, kako se porazdele prejšnje kompetence itd. To so vprašanja, s katerimi ima ravno praksa pri nas sedaj veliko opraviti. Umevno je torej, da so se zakonodajalci potrudili, da bi našli taka sredstva, ki bi omogočila, da se vrše potrebne izpremembe, tudi ako segajo zelo daleč, evolucionističnim, zakonitim, normalnim potom. Izprememba zakonov zakonitim potom za nas ni več problem. Danes menda nikomur ne pride na misel, da bi napravil za "večno" veljajoče zakone, kakor je to hotela avstrijska pragmatična sankcija, ki se sama naziva "lex in perpetuum valitura" in ki rabi izraze kot "inseparabiliter ac indivisibiliter" in druge take fraze. Nasprotno se daje danes zakonom in tudi ustavam kolikor mogoče elastično obliko, tako da za nas ni več vprašanje, kako naj se konstruira ustava, ki se da ustavnim potom izpremeniti.

Dosti bolj zanimivo vprašanje, tako raz praktično-legislativno kakor raz pravno-metodološko stališče je, kako bi se dala revolucija v pravnem pomenu besede, torej kršitev pravnega reda, legalizirati po tem redu samem. To je na prvi videz popolnoma nemogoča stvar. Kajti kako naj se vrši protiustavno dejanje ustavnim potom, kako se da v sklad spraviti revolucija in pravo, dva principa, ki se, kakor sem rekel v začetku, **logično** izključujeta. Tudi ta čudež je mogoč, in sicer vsled antinomije, ki vlada v pravnem redu ravnotako, kakor v vsakem znanstvenem

sistemu. Da to razumemo, moram seči malo globlje, in sicer do principov naše vede. Pravni red ima dve strani, ki jih navadno razločujemo kot materialno in formalno stran. K materialnemu pravu štejemo ona pravila, ki določajo pravice in dolžnosti posameznikov, ne oziraje se na postopek pred oblastmi. Formalno ali procesualno pravo pa je ono, ki se ravno ozira na ta postopek, ki torej določa, na kak način in po kakih organih naj se v konkretnem slučaju ugotovi, kaj je materialno pravo.

Pravo je torej na eni strani tekst, ki je kakor vsaka druga knjiga odprta razumevanju in znanstvenemu raziskovanju vsakogar. To raziskovanje, "vsakemu" dano na razpolago in logični rezultati, do katerih pride, pa niso spojeni z onimi posledicami, ki jih določa druga stran prava, takozvano formalno pravo. Ravno te posledice - prisilna izvršitev v določenih formah - so pa karakteristične in bistvene za pravo, so namreč kriterij, ki nam dopušča, da razločujemo pravna pravila od drugih norm. Te posledice so spojene samo s formalno določenim izrekom razumevanja in raziskovanja prava po onih osebah, ki jih pravni red določa in ki jih imenujemo organe; le njih izrek more dobiti pravno moč. Pravo brez pravne moči pa ni pravo. Seveda vplivajo znanstvene teorije in mnenja pravoslovcev na odločbe državnih organov, ker je pravoslovje v prvi vrsti logična veda in se logično pravilnim rezultatom da težko izogniti, najmanj po tistih, ki so na isti način izučeni in umstveno vzgojeni, kakor teoretični raziskovalci prava. To psihologično vplivanje pa nikakor ne more izpremeniti dejstva, da je pravo edino-le to, kar določajo one osebe, ki so po pravnem redu pooblaščne izreči, kaj je pravo. Njih interpretacija zakonov velja in nobena druga. Če pomislimo to, bomo mogoče lažje razumeli način pravnega študija na Angleškem in v Severni Ameriki, kjer se manj uporabljajo teoretične knjige, marveč se bolj proučavajo že razsojeni slučajji, torej judikatura. Američan, k hoče postati sodnik ali odvetnik, si skuša v prvi vrsti pridobiti znanje, kako naj napravi svoje sodbe ali svoje zagovore, da le-ti obveljajo. On sklepa empirično: Če se je v dolgi vrsti slučajev to naziranje obneslo,

se bo obneslo tudi sedaj. Nočem reči, da je ta sistem, ki seveda tudi v anglosaksonskih državah ne velja izključno, popoln. Fino juristično kulturo doseže pač le oni, ki zna abstraktno misliti in iz splošnih idej sklepati na posamezne slučaje. Omenjena empirična metoda pa je na vsak način praktična.

Metodološko spoznan pravnega reda, kakor sicer vsakega sistema pravil, ki jih ima izvrševati organizirana hierarhija, je podobno metodi teoloških ved. Tu in tam imamo veliko množico, "laike", ki sicer lahko berejo tekste in jih po svojem razumu tolmačijo. Pravno, torej obvezno moč pa ima le ona interpretacija, ki je izrečena po organih pravnega, ozir. cerkvenega reda. Pravo ima torej dvojno lice. Eno lice nam javlja pravila za človeško dejanje in nehanje. Drugo pa nam naznanja one forme in one osebe, po katerih naj se ta pravila uveljavljajo, in kateri imajo zaradi tega nalogo, da doženejo zmisel teh pravil v konkretnem slučaju. Pa še več: Druga stran prava daje tem osebam moč, da določajo, ali so oni res po formalnih pravnih pravilih tiste osebe, ki jih pravo določa za interpretacijo in razsojanje. Vsaka sodba o kompetenci mora obravnavati to vprašanje. Pravni red daje torej svojim organom ne le odločilno moč o tem, kako naj razsojajo, temveč tudi o tem, da-li imajo sploh soditi. Vsak pravni red mora določiti ono osebo, ki naj ga interpretira in uveljavlja ter je vsled tega podoben človeku, ki po svoji svobodni volji določi nekega drugega, naj ga ta vodi, ki se torej po svoji svobodni volji odpove izvrševanju te svoje volje. Kdor ima pravico do interpretacije, ima moč nad zakonom. Da te svoje pravice ne zlorablja, marveč da se pri interpretaciji zakonov drži logike in etike, to ni več garantirano po pravnih normah, ampak po drugih, n.pr. verskih ali moralnih; prisega, obljuba ni več pravno, ali vsaj ne samo pravno, to je že versko ali moralno opravilo. Tudi ako bi bila prisega po kakem pravnem pravilu naložena, se ne izognemo temu rezultatu, ker se nanaša vsebina prisege na garancije in posledice, ki se nahajajo deloma izven pravnega reda. Tu vidimo jasno, kako sega drug, heterogen sistem v sistem pravnih norm, kako se le-ta na prvega naslanja

in kako izgubi brez njega svojo življensko možnost, namreč možnost, da ostane enak v toku interpretacij. Ugovarjalo se bo mogoče, da obstojajo vendar tudi pravna pravila za interpretacijo in da je včasih izrecno določeno, kako naj se interpretira: logično, gramatično, historično, po analogiji itd. Toda ne glede na to, da je sodniku izbira med temi načini interpretacije navadno prosta, je še večje važnosti spoznanje, da se morajo pravila o interpretaciji tudi interpretirati. Za to interpretacijo pa ni več mogoče ustvariti končnega pravila.

Dovolj smo videli slabost teksta in onnipotenco interpretacije. Vendar je v večini modernih držav sodnikom in še bolj drugim državnim organom stavljena neka meja, ne toliko glede načina, temveč glede predmeta interpretacije. Vsebinsko zakonov lahko interpretira; ne sme pa presojudati veljavnosti zakonov, ako v so pravni obliki objavljeni. Seveda se lahko pojavi tudi vprašanje, je-li zakon publiciran v pravni obliki. Priznam, da se to vprašanje ne da vedno lahko rešiti in da morajo subtilna raziskovanja v tej smeri dovesti do neke mrtve točke. Vendar so se iznašle vobče zadostujoče garancije za pravilno publikacijo: Ministrska kontrasignatura, objava v uradnih listih. Vsekakor pa se tiče to vprašanje le zakonitosti publikacije, nikakor pa ne zakonitosti vsebine posameznih zakonskih določil, to se pravi, prepovedano je sodniku presojanje zakonov v smeri, da li odgovarjajo materialnim določbam ustave. Kaj pa to pomenja? To pomenja, da mu je **interpretacija ustave** zabranjena. Kajti vprašanje, strinja se li zakon z ustavo, je istovetno z vprašanjem, strinja se li ustava z zakonom. Logična operacija je v obeh slučajih ista. Poznamo sicer nekatere ustavne določbe, ki se dajo direktno v pravosodstvu izvršiti, ker se še ni vrnil kak izvršilni zakon med ustavo in med judikaturο; toda čim starejša postaja ustava, tem manj bo takih slučajev, ker se izvršilni zakoni vedno množijo. Mimogrede bodi omenjeno, da so pravzaprav vsi zakoni "izvršilni zakoni", oni so blanket, ki ga ustava daje, in ki ga zakonodaja izpolnjuje. Velika moč, ki je državnim organom z interpretacijo dana, se torej neha pri ustavi. Sodnik ima konkre-

tizirati pravo, ki je izraženo v zakonih, torej v njegovi II. stopnji. Pri tem delu lahko tudi izpreminja pravo, ga reformira v le-tej II. stopnji, ustava sama pa je odmaknjena njegovi presoji. Objekt revolucije v tehničnem ali v splošno priznanem zmislu pa more biti le ustava, ker je ona ta točka, v katero se steka ves pravni red.

Vendar poznamo države, kjer gre sodnikova moč mnogo dalje. V Zedinjenih državah Severne Amerike (in po zgledu te države deloma tudi v Južni Ameriki) ima sodnik pravico in dolžnost, presojati zakone po njih ustavni veljavi ter v konkretnih slučajih odrekati zakonski določbi obvezno moč, ako najde, da ni ta določba v skladu s kako ustavno določbo. Seveda ne sme zakona razveljaviti, kasirati, ampak za konkreten slučaj ga lahko smatra neveljavnim. Merilo je ustava. Motili bi se pa, ako bi mislili, da je to absolutno, fiksno, trajno merilo. Ustava je tudi tekst, sestojč iz stavkov in besed. Kadar primerja sodnik določbo navadnega zakona z določbo v ustavi, potem mora ugotoviti smisel ustave. Da dožene ustavno veljavnost kakega zakona, mora interpretirati tudi ustavo. Vse, kar smo rekli o reformatorni moči sodnika nad zakonom, velja za ameriškega sodnika tudi glede ustave. Imamo veliko praktičnih slučajev v ameriški judikaturi, v katerih so sodniki (namreč najvišje federalno sodišče) vpoštevajoč izpremembe v socialnem položaju na različen način interpretirati ustavne določbe. Interesantna je v tem oziru ameriška judikatura zlasti glede delavskih zakonov. Nekateri teh zakonov so prepovedali izplačevanje delavcev v naturalijah, n.pr. v jestvinah (takozvani truck-system); drugi so prepovedali izvrševanje gotovih obrti (n.pr. brivske) izvestne dni (n.pr. v nedeljo); zopet drugi so omejili delavski čas za polnoletne osebe. Sodna judikatura je v začetku smatrala te zakone kot protizakonite, češ, da nasprotujejo ustavni pravici, svobodno sklepati pogodbe, ali pa zaradi tega, ker ustanavljajo razredne zakone in ne takih predpisov, ki veljajo za vse enako. V novejših časih pa smatrajo ameriška sodišča navedene zakonite določbe za veljavne. Ako oluščimo navedene primere o slučajnih zunanjos-

tih in se koncentriramo na bistveno vprašanje, kako vlogo je imela ustava, kaj namreč pomenja ustavno garantirano svobodno sklepanje pogodb, najdemo, da se je smatrala ta svoboda enkrat kot neomejena, drugokrat kot omejena po socialnih potrebah. Pojem svobode se je torej izpremenil; s tem pa seveda tudi ustavna določba, ki govori o tej svobodi. In to vse potom sodnijske interpretacije, ne da bi se ustava ustavnim potom izpremenila. Če ima ustava enkrat izvesten sodnijsko priznani, recimo "uradni" zmisel - in drug zmisel sploh ne velja - če pa dobi potem naenkrat drug zmisel, kaj pomeni to drugega, kakor da se je ustava izpremenila? Omejena pa je taka izprememba na sledeče pogoje: 1.) Da gre za konkreten slučaj, posebno za tak, kjer pride veljavnost kakega zakonskega določila v upošteev; svoboda interpretacije je torej sodniku dana le v zvezi s takim slučajem, ki pride pred njegovo judikaturu. On ne sme ustave presojati, kadar se mu ljubi, on nima takozvane pravice inicijative, kakor jo ima parlament. 2.) Da razsoja o tem sodišče, ki je za taka vprašanja kompetentno, in to je v Severni Ameriki najvišje federalno sodišče. Ravno ta drugi pogoj pa povzroča, da se razširi interpretacija, ki pomeni izpremembo smisla ustave, na celo judikaturu; da torej ni le izprememba za konkreten slučaj, temveč da dobi moč norme. Sodna oblast je torej v Zedinjenih državah Severne Amerike točka, v kateri se v pravnem zmislu končno steka ustava, od katere ustava sama zavisi. Ameriški sodnik je po ustavi sami stavljen izven ustave, ker jo sme na avtoritativen način interpretirati. To je antinomija, ki pomeni, ako se vrše njene konsekvence pri ustavi sami, torej pri glavi pravnega reda, lateneten samomor, ki se pojavi v normi, katera sama sebe ruši. Interpretacija je po ustavi sami dana sodniku v zaščito ustave; toda meč, ki je podrejen sodniku v zaščito, se obrne lahko proti ustavi in jo pokonča, vsaj v očeh onih, ki niso sodniki. To pomeni nič drugega, kakor v naprej legalizirano revolucijo v pravem pomenu besede. Legalizirana zaradi tega, ker ima sodnik po ustavi popolno svobodo interpretacije, revolucija zaradi tega, ker dobi lahko ustava iz sodnikovih ust drug smisel, kakor ga ima lahko po mišljenju ljudi, ki niso državni

organi, da celo drug smisel, kakor ga je imela po prejšnjih sodnih izrekih. Ta pravni položaj in iz njega izvirajoča praksa nam pomaga

razumeti redkost, da je besedilo ameriške ustave z majhnimi izpremembami, ki so večinoma le dopolnila, danes isto kakor je bilo l. 1787 ob rojstvu ustave. Interpretacija se je po potrebi izpremenila, in to je zadoščalo Američanom. To pa je mogoče v taki državi, kjer se opira država in celo pravno življenje na sledeče moralne sile: 1.) Neomejeno zaupanje do sodnika in 2.) Visoka moralna kakovost sodnika, ki opravičuje to zaupanje.

Mogoče bi se proti mojim izvajanjem ugovarjalo, da mora biti problem interpretacije, kot problem izvrševanja zakonov, povsod isti in da vsled tega ni te globoke razlike med ameriškim in evropskim kontinentalnim sistemom, katero poudarjam. In vendar je temu tako. Vsak moderni pravni red ima različne stopnje. Na prvem mestu stoji ustava, iz katere izvirajo logično takozvani navadni zakoni, iz teh zopet naredbe; ta proces se po mojem mnenju še bistveno enako nadaljuje in gre preko razsodbe ali konkretnega urepa do takozvane neposredne eksekucije. Bistveno zdi se mi za razmerje med pravnim redom in uveljavljanjem tega reda, ali, kar isto, med tekstom predpisov in izrekom organov, kje se organom dovoljena, oziroma naročena interpretacija neha, oziroma ali se v pravnem sistemu sploh neha. Po evropskih ustavah je meja zakon; preko zakona sodnik ne sme vprašati, upravni uradnik pa niti preko naredbe. Sodnikovi interpretaciji ni podvržen ves pravni red, odmaknjen mu je najvišji vrh pravne piramide, odkoder jemlje ves pravni red svojo veljavo, to je ustava. Sodnik ji je podvržen ne le moralčno, ker je nanjo prisegel, ampak tudi zaradi tega, ker je ne sme interpretirati preko navadnega zakona, in to je logično imanentna ovira. Interpretativna oblast ameriškega sodnika pa se polasča tudi navedenega vrha, tako da je logično njemu podvržen ves pravni red. Evropski sodnik poseduje nekaj, ameriški vse. V svoji interpretaciji ima evropski sodnik logične meje, ameriški nima meja. V logiki pa je razlika med nečem omejenim in nečem

neomejenim neskončna. Tu leži po mojem mnenju bistvo razlike in tu leži možnost revolucije, ki jo izvršuje lahko ameriški sodnik, kateri je v to avtoriziran po ustavi sami. Antinomija je, nekaj logično kontradiktornega, nepojmljivega, da naj na eni strani velja tekst, na drugi strani pa uveljavljanje tega teksta po gotovih ljudeh, ki mu lahko dajo ta ali oni zmisel. "A" naj velja, eventuelno pa tudi "non-A" naj velja - to seveda vse v očeh, oziroma v logični presoji izven državne hierarhije stoječega opazovalca. Če se razteza to razmerje do najvišjega vrha pravne- ga reda, do ustave, potem je dana možnost, da naj ustava s tem zmisлом velja, pa da naj eventuelno tudi ne velja. To je logično nepojmljivo, tu nam zmanjka logične sape, če se smem tako izraziti. Razmerje med pravnim redom in izvrševanjem prava je, ako ga zasledujemo do skrajnih konsekvenc, kar sem ravnokar skušal, podobno simbolu, ki so ga izvolili stari Indijci za filozo- fijo sploh, namreč kača, ki grize sama sebe v rep. V vseh panogah človeškega uma uveljaviti logiko je potrebno, in ne vedno lahko. Še težje je zajeti točko, kjer se logika neha, ter pogledati v ono notranje protislovje, ono logično nepopolnost, ki se pri globljem razmišljanju pojavi v vsem, kar si hoče človeški duh osvojiti. Genijalno pa je, uporabiti to notranje protislovje, to nepopolnost, katere ne moremo odstraniti, na način, ki prepreča uničenje ali razsul človeštva, bodisi v družabnem, umstvenem ali moralnem pogledu. In to se je ameriškim državitvorcem, n.pr. Georgeu Washingtonu do neke meje posrečilo. S tem, da je ameriška ustava poverila sodniku revolucionarno moč, je najbrže preprečila marsikako revolucijo po drugih ljudeh. S tem, da je legalizirala revolucijo nekako rednim potom proti sebi sami, je ovirala revolucijo proti družbi. Zelo značilno za modrost ameriških državitvorcev je slednjič dejstvo, da so, spoznavajoč logično neizogibnost, da morajo podeliti to veliko suvereno moč eni državni oblasti, namreč ali navadni legislativni ali eksekutivni ali pa sodni oblasti, izbrali v to svrhu ravno sodno oblast, ki je že zaradi svojega ustroja in kompetenc politično najbolj slabotna in izmed vseh oblastev najmanj nagnjena v to, da se poda v nepremišljene ali celo zgolj strankarske eksperimente, in katera

vrhutega ne more izvršiti izpremembe ustave mahoma, temveč le korakoma z razsojanjem posameznih slučajev. Tako se približuje severnoameriška država nekoliko, na vsak način pa mnogo bolj kot evropske države **Platonovemu** idealu, da naj sodnik kraljuje ali da naj kralj sodi; seveda je Platon mislil le na enega kralja - sodnika. Po Platonovem idealu sploh ne bi bilo treba zakonov, ako je volja kralja-sodnika merodajna; le-ta, ki je seveda mišljen kot najpravičnejši in najpametnejši državlján, bo že našel za vsak slučaj najboljšo rešitev. Tudi v tem oziru se najde neka daljna analogija z Ameriko. So sicer zakoni tam, toda manj jih je nego v naših kontinentalnih državah; tudi ustavo imajo, toda ko so se ustave v Evropi venomer izpreminjale, je ostala ameriška utava z majhnimi in redkimi izpremembami od časa svoje ustanovitve do sedaj, torej več kot 130 let, **ena in ista**. To je dober primer za veliko razliko med revolucijo, ki se vrši potom uradne interpretacije, in ono, ki razruši državni organizem; v prvem slučaju je varovana pravna kontinuiteta, država ostane v državnopravnem pogledu ista, v drugem slučaju pa izgine pravna država in postane nova država.

V Evropi ima moč do avtentične interpretacije ustave zakonodaja, torej parlamentarni zbori (ako pustimo pri strani sankcijo monarha ali predsednika republike, ker so ti organi obvezani na sopodpis ministrov, kateri so vsaj pri takozvanem parlamentarnem sistemu sami parlamentarci). Pri zakonodaji ugotavlja torej parlament sam in končno veljavno: 1.) Ali se drži formalno v mejah, ki jih določa ustava, 2.) ali ne krši kake materialne ustavne določbe. Če izjavi, da je zakon v skladu z ustavo, oziroma če izjavi, da je ustavo ustavnim potom izpremenil, potem ima taka izjava obvezno pravno moč za vse druge državne organe. Predpostavljám vedno kraljevo ali predsednikovo privolitev, ki pa postaja čim dalje bolj formalnost. Pri internem poslovanju parlamenta odpade še ta formalnost. N.pr. če proglasi parlament, oziroma njegov predsednik izid glasovanja, potem velja ta izrek, naj si bo matematično pravilen ali ne. Juridično velja. Ravnotako če izreče, da je predpisom glede takozvanega "kvoruma"

zadoščeno.

Po evropskem sistemu ni predvidena nobena kontrola, da-li se je držal parlament ustave. Teoretiki lahko konstatirajo, da se je ni držal. Toda taka konstatacija nima nobene pravne veljave. Zakon, sklenjen po parlamentu, velja, naj si bo v skladu z ustavo ali ne. Moralično je sicer tudi parlament vezan na ustavo, kar sledi iz obljube poslancev; pravno pa ne, če ni kontroliran po kakem ustavnem sodišču. Koliko protiustavnih zakonov so parlamenti že sklenili! Pravzaprav je le nedolžna zabava, govoriti o protiustavnih zakonih. Kajti le legislativa ima pravnoveljavno ugotoviti, ali je kak zakon protiustaven ali ne. Vsled antinomije, ki se mora pojaviti pri uveljavljanju vsakega pravnega reda, moramo neizogibno priti do zaključka, da je **pravno- logično** dana razlika med ustavo in drugimi zakoni le za one organe, ki ustave ne smejo interpretirati, torej v Evropi za eksekutivo in judikaturu, ne pa za legislativo. Glede obveze napram ustavi se nahaja parlament v položaju ujetnika, ki mu je poverjen ključ ječe. Obveza parlamenta in drugih najvišjih državnih organov napram ustavi je v pravnem zmislu popolnoma in vseskozi odvisna od tega, kako se poljubi tem organom interpretirati ustavo. Da se pa pri tej interpretaciji držijo svoje vesti, to je moralna obveza. V Evropi določa torej parlament sam že v procesu zakonodaje, ali odgovarja zakon predpisom ustave, dočim izreče v Ameriki to sodbo lahko sodnik po dovršeni zakonodaji. V Evropi izreče parlament to sodbo lahko vedno, ker ima inicijativo, ameriški sodnik pa le, kadar se pojavi to vprašanje v konkretnem primeru. Evropski parlamenti so torej sodniki v lastni stvari, oni imajo kompetenco, da interpretirajo ustavo in vsled tega imajo moč nad njo, oni jo lahko izpremenijo tudi neustavnim potom, ker razen njih ni nobenega, ki bi imel izreči sodbo, da je to neustavno. Oni so torej avtorizirani revolucionarizirati ustavo, dočim stojijo parlamentarni zbori v Ameriki pod kontrolo sodnika, ki lahko odreče obvezno moč zakonom, katere smatra protiustavnim. Ako se v Evropi pripeti, da interpretirajo sodniki zakon ali ustavo po mnenju parlamenta na protiustaven način,

ima parlament pravico, da potom avtentične interpretacije uveljavi svoje mnenje. Ako bi parlament v Ameriki to skušal, mu to ne bi mnogo pomagalo, kajti sodnik sme odkloniti to avtentično interpretacijo, češ, da ni v skladu z ustavo. Zadnjo besedo kot interpret ustave ima v Evropi parlament, v Ameriki sodnik.

Psihološka razlika med tema dvema sistemoma je jasna. Parlament sestoji iz skupine politikov, ki so vsled svojega poklica navezani na svojo stranko in ki bojo svojo veliko moč glede ustave vsaj navadno, posebno pa v dvomljivih slučajih izvrševali ne na objektivni, temveč na strankarski način. To se je opazovalo v večini evropskih držav. V Ameriki pa ima to veliko moč glede ustave neodvisen, neodstavljen, dobro izbran, izvežban in plačan sodnik, ki je vsled svoje znanstvene izobrazbe in svojega poklica v večini slučajev navajen na objektivno, trezno sodbo in komur je blagobit države in človeštva bolj pri srcu nego napredek političnih strank. Odvisno je nazadnje seveda od ljudstva, komu hoče poveriti to veliko moč, to je v najskrajnejšem slučaju pravico, da po svojem juridično popolnoma svobodnem preudarku sam odločuje. Nočem govoriti o evropskem značaju - poznam nam je. Zdi se mi pa, da je znak velike kulture razuma, srca in volje, ako poveri ljudstvo sodniku, ki velja izza prastarih časov kot simbol pravičnosti, to veliko moč, in znak ravnotako velike kulture je, ako sodnik temu velikemu zaupanju odgovarja, kar poznavalci Severne Amerike za to deželo priznavajo. Najmanj, kar bi se moralo po mojem mnenju uvesti v državah s strogo parlamentarnim sistemom in posebno v takih državah, kojih deli nimajo skupne politične tradicije in kjer so strankarski boji zelo ostri, je poleg upravnih sodišč tudi ustavno sodišče kot kontrola parlamenta ali vsaj neodvisen državni svet po zgledu srbske ustave, toda z razširjeno kompetenco.

Kakor sem prej skušal dokazati, moramo pri ustanovitvi in pri proučevanju vsakega pravnega reda priti do nekega izvršujočega organa, ki ima interpretirati temelje tega pravnega reda in ki je pri tej interpretaciji *legibus solutus*. To je mogoče najgloblji vzrok, zakaj so državni filozofi vpostavili pojem "ločitve oblas-

ti", "separation des pouvoirs", da se namreč ta "solutio legibus", ki pomeni neobvezanost in ki v roki ene same oblasti ogroža svobodo, razdeli na več organov. Ločili so "zakonodajno oblast", ki izvršuje ustavo, od sodne oblasti, ki izvršuje navadne zakone posebnega značaja in "eksekutivno oblast", ki izvršuje zakone drugega značaja. Princip ločitve oblasti ni torej toliko ovira proti zlorabi zakonskih pravic državnih organov, kakor - česar si izumitelji tega principa mogoče sami niso bili svesti - ovira proti uporabi zakonite pravice do revolucije po izvestnih organih. Ta ločitev oblasti, ki se sicer ne more natančno izvajati, in ki tudi nikjer ni popolnoma izvedena, utegne mogoče omiliti antinomijo v pravnem redu, o kateri smo že večkrat govorili, nikakor pa je ne more odpraviti. Kajti vkljub vsem deljenjem oblasti se mora eni teh oblasti izročiti interpretacija ustave. Ves pravni značaj države je odvisen od tega, kdo je ali kje je ta oblast. Kadar je ta oblast pri monarhu, imamo absolutno monarhijo, ako pri monarhu in parlamentu, konstitucionalno monarhijo, ako pri parlamentu samem, parlamentarno monarhijo ali parlamentarno republiko. Ako pri sodni oblasti - kaj potem? Nimamo izraza za to. Sistem Zedinjenih držav Severne Amerike se definira navadno negativno, namreč da ni parlamentarna republika. Včasih se tudi pravi, da je demokracija z deljenimi oblastmi. To je sicer res, ne zadene pa bistva. Po našem prej ugotovljenem principium divisionis bi se moralo nekako reči: Sodnijska republika z deljenimi oblastmi.

Posebno mesto poleg ameriškega in evropskega sistema zavzema angleško pravo. Angleži so se vsem sitnim vprašanjem, ki so zvezana z ustanovitvijo, izpremembro in interpretacijo ustave, odtegnili na silno enostaven način: Oni sploh nimajo ustave. Revolucionar Cromwell je sicer l. 1633. izdal ustavo, takozvani "Instrument of Government". Toda ta ustava se ni držala in ni mogla niti pretrgati prejšnje tradicije; zanimivo pa je, da je ravno ta Cromwellov "Instrument of Government" postal zgled za ustavo Severno-ameriških Zedinjenih držav. Angleži, ki so sploh naklonjeni tradiciji in običajnemu pravu, ne marajo fiksni,

napisanih ustav. Zaradi tega tudi ne poznajo razlike med ustavnimi in navadnimi zakoni. Pri njih je vsak zakon, sklenjen po obeh zbornicah in potrjen po kralju "navaden zakon". Vse, kar tvori v ostalih evropskih državah takozvano "ustavo", je v Angliji ali nenapisana tradicija ali pa navadni zakon, ki se da seveda izpreminjati v obliki navadnega zakona. Angleški parlament lahko izpreminja v obliki navadnega zakona sestavo doljnega doma (House of Commons), lahko odpravi gornji dom (House of Lords). V isti navadni obliki je parlament že določil prehod krone na drugo familio in je celo izpremenil določila unije med Škotsko, Irlandom in Anglijo. On nima nobenih meja, ker ni ustave; zaradi tega se tudi o kaki revoluciji parlamenta proti ustavi ne more govoriti; kot splošna norma velja to, kar parlament določa; v konkretnem slučaju pa velja to, kar izreče sodnik v zadnji instanci. Formalno je sodnik vezan na vse zakone, ki jih sklene parlament; njih veljavnosti ne more kontrolirati, ker ni ustave, s katero bi jih mogel primerjati. Materialno pa ima sodnik popolnoma svobodno interpretacijo. On razsoja: vsled tega tudi lahko v konkretnem slučaju na način, ki je protiustaven, ne da bi se vsled principa pravne moči kdo mogel proti temu upirati. Moč angleškega sodnika je tem večja, ker sodi v mnogih slučajih po običajnem pravu, ki nima svojega vira v parlamentu, in ker je v Angliji avtoriteta precedencij veliko večja nego pri nas. Parlament ne kontrolira sodnika, sodnik ne parlamenta. Vprašanje revolucije pri delovanju teh organov se sploh ne more pojaviti, ker ni tega, proti čemu bi mogli organi revolucijonirati: Ustave ni. Ta že sam ob sebi enostavni sistem je še enostavnejši zato, ker princip delitve oblasti ni izveden v Angliji, ker tam tudi ne poznajo delitve prava v javno in privatno; mogoč je pa le, ako vlada veliko zaupanje med sodnikom in med parlamentom, kar pa je zopet le mogoče, ako niti ena niti druga oblast ne krši splošno priznanih in v narodu samem vkoreninjenih pravil pravičnosti. Vse razlikovanje med ustavnimi in navadnimi zakoni, med javnim in privatnim pravom, ves sistem ločitve oblasti, pravica sodnikov do presojanja ustavne veljavnosti zakonov, vse to je pravzaprav le izraz bojazni in nezaupanja. V Evropi se ne zaupa

nobeni oblasti. Administrativni ne, zato imamo upravná sodišča, sodiščem ne, zato obstoja zabrana presoati zakone na njih veljavnost, vrhu tega pa tudi ločitev prava v javno in privatno; parlamentu ne, zato so si izmislili v tem pogledu seveda nesposobno sredstvo ustavnih zakonov. V Ameriki se zaupa eni oblasti: sodniku. V Angliji dvema: parlamentu in sodniku. In kar je še važneje, ta dva zaupata drug drugemu. To zaupanje pa se ne da kodificirati in vkleniti v zakone, marveč je moralna sila. Še bolje bomo sedaj razumeli angleško geslo: **Men not measures! Možje, ne predpisi.** Mogoče bo ta skrajno elastični angleški sistem ne samo omogočil, temveč tudi izvrševal bodoče socialne revolucije nekrvavim potom.

Resumiram: V bistvu pravnega sistema leži antinomija, povzročena vsled dualizma: pravo kot tekst in pravo kot proces interpretacije in izvrševanja tega teksta. Vsled te antinomije pridemo do zaključka, da postane vsak pravni red na gotovi točki negacija samega sebe; pridemo do enega izvršujočega organa, ki ima vsled pravice interpretacije formalno pravico revolucionirati temelje pozitivnega prava. Moralno pravo, o katerem tukaj ne govorim, bo takšno revolucijo mogoče obsodilo, mogoče pa tudi odobrilo. Pojem rimske in srednjeveške pravne filozofije, "solutio legibus", dobi po rezultatu naših razmotrivanj nov, pravno-teoretsko izčiščen smisel. Državna politika se poslužuje te antinomije pri uveljavljanju političnih idej v državnem sistemu. Oblika države je odvisna od tega, pri katerem državnem organu se ta antinomija dejansko izvede. Od etičnih kvalitiet, od moralnega čuta tega organa je odvisno, ali uporabi svojo neizmerno pravico v taki smeri, da varuje formalno kontinuiteto pravnega reda, kar je neprecenljive važnosti za mirni razvoj naroda. Od moralnih kvalitiet vseh državljanov pa je odvisno, komu zaupajo izvrševanje te pravice, ter kake žrtve so pripravljeni žrtvovati ideji kontinuitete prava sploh. To je bilo treba reči sedaj, ko moramo zgraditi nov pravni ustroj za našo veliko, osvobojeno, združeno domovino. **ne bomo ustvarjali, ne bomo delili in ne bomo našli pravice, če ni pravičnosti v nas!**